

אנני מ"ג שמידט, מינוש, מהולנדית: יעל בן שלום, הקיבוץ המאוחד, 137 עמ' |נדפס

במעריב (בקיצורים קלים) במרס 1997 בשם "מקורותיה של הציפור החקיינית" |

מאת יחיעם פדן

צריך להודות שכולנו, גם חובבי הכלבים, חשים חיבה נסתרת לחתול הספרותי. יש לחתול כוח מאגי עוד מימי קדם, ואף שהיום הוא מסתובב בחצרות ובין הפחים – נשאר בו בעינינו משהו מהמסתורין הבלתי מפוענח שהקנה לו את מעמדו מלכתחילה, כמו שאפשר ללמוד מדמויותיהם של החתול במגפיים, חתול צ'שיר (קרול) או החתול ההולך לבדו (קיפלינג). במינוש צפון אותו הכוח, ובד-בבד הספר מצליח להעביר לקורא את תחושת החמימות והחיבה שמעורר בנו חתול מיימיים המתחכך ברגלנו. חתולי הרחוב בסיפור דווקא מתרחקים מבני האדם; מי שמיימיים ומתחככת היא מינוש, צעירה מוזרה ומפוחדת המפלסת את דרכה ללבנו וללבן של גיבור הסיפור, עיתונאי כושל בשם טיבה. לדבריה, הייתה חתול עד לא מכבר – ומשום כך היא מזנקת לראש עץ כשכלב מתחיל לנבוח, מכרסמת שאריות דגים מפח האשפה וישנה מצונפת בארגז קרטון. יש למצב זה יתרונות ייחודיים, כמו בהלצה על הבן שחשב שהוא תרנגולת: בזכות יכולתה לשוחח עם חתולים משיג העיתונאי סקופים מרעישים.

במידה רבה מזכיר מינוש את ספרו של פול גליקו, ג'ני, שנכתב ב-1950 ותורגם לעברית רק לפני שנים אחדות. גליקו מספר על ילד, פיטר, שהפך לחתול ומצא עצמו עם חתולי הרחוב. היפוך העלילה כרוך בהעמדה שונה של הריאליסטי והפנטסטי: אצל גליקו מתאמץ הילד לשווא להפוך לחתול גם בפנימיותו; ואילו הגיבורה של שמידט היא אישה וחתול בעת ובעונה אחת, ואין בכך שום סתירה. אפשר למצוא דמיון רב בין החתולה המרוטה המסייעת למינוש להתגבר על הבלבול בחייה ובין ג'ני, החתולה המגוננת על פיטר. השאלה היא מה המסקנה מהיפוך העלילה, או מהדמיון השטחי הזה, מלבד האפשרות שזהו צירוף מקרים – או שאנני שמידט הכירה את ספרו של גליקו והושפעה ממנו?

אנני מריה גרטרודה שמידט נולדה בהולנד ב-1911, ושנים רבות הייתה אומנת וספרנית. אחרי מלחמת העולם השנייה החלה לפרסם יצירות ספרות לילדים הגובלות בפנטסטי. אין ספק שלפחות אלה שתורגמו לעברית הם מהטובים בספרי הילדים שנכתבו בזמננו – מעלית הפלא (1953, תורגם ב-1974), הרפתקות ויפּלָא (1957, תורגם ב-1968) ומינוש (1972, תורגם ב-1996).

"מעלית הפלא" מספר על מעלית בחנות כלבו היוצאת על דעת עצמה למסע בעולם – ואי אפשר שלא להיזכר בספרי רואלד דאל, צ'רלי והשוקולדה וצ'רלי ומעופפליית הזכוכית. נשווה, למשל: "אדי הושיט ידו ולחץ על הכפתור הירוק, זה שלא שימש לשום דבר והיה שם סתם ככה. המעלית הזדעזעה ועלתה אל על כחץ מקשת... מבעד לדלת הזכוכית ראו את הקומה הראשונה חולפת לידם ביעף... עתה שמעו קול נפץ וקול זכוכית נשברת, כאילו הם פורצים דרך גג עשוי זכוכית... המעלית טסה באוויר!" (מעלית הפלא ע' 12); עם:

"צ'רלי בָּקָט הביט סביבו בהשתאות. הייתה זו המעלית המוזרה ביותר שראה מימיו. היו בה כפתורים לאין ספור. כל הקירות, ואפילו התקרה, היו מלאים שורות-שורות, טורים-טורים של כפתורי-לחיצה קטנים ושחורים. על כל קיר היו בוודאי אלף כפתורים, ואלף נוספים על התקרה!... מר וונקה הושיט את ידו אל כפתור שהיה קבוע באמצע תקרת הזכוכית של המעלית... [ש]זינקה הישר אל על כאילו הייתה טיל... ואז, פתאום, רעש נורא של עץ מתבקע ורעפים נשברים... המעלית... הוסיפה לנסוק בתכלת השמים כטיל שלוח" (צ'רלי והשוקולדה, ע' 113-135).

דאל הוא סופר שכוחו במקוריותו. ספרו הראשון על צ'רלי נכתב ב-1964, אחת-עשרה שנים אחרי ספרה של שמידט; הספר השני, על המעופפליית – שמונה שנים אחריו. אלמלא היו העובדות חד משמעיות כל כך, מי היה מאמין שדאל הצבעוני והנוצץ גנב חלק מהעלילה מהספרנית הצנועה, שכתבתה מחייכת רק אל עצמה?

כך קורה גם לספר הרפתקות ויפֶלְאָ: גיבוריו נתקלים באישון בעל כוחות קסם שהוא בעצם אומלל מאוד – מפני שהויפֶלְאָאים האחרים גירשו אותו. קשה שלא לחשוב על ספרה של כריסטינה נְסְטְלִינְגֶר, מצפצפים על המלך מלפפון (1972), שגיבורו הפעוט גולה מהמרתף שבו מצויה ממלכתו. ואולם, הרבה יותר מן ההשפעה שהייתה-או-לא-הייתה מרשים כל אחד מהספרים של שמידט ברעיונותיו המקוריים. גם כאן וגם במינוש ניכר שהיא סופרת גדולה, המעבדת את ההשפעות השונות ליצירה חדשה, טובה מקודמותיה. השאלה מי אנחנו, והאם נגזר עלינו להיות כלואים בדמותנו, ניצבת במלוא משמעותה.

שכן, בתולדות התרבות יש יותר יצירות מקוריות גדולות שבהן אפשר לאתר השפעות מאשר יצירות שגדולתן אינה נובעת מהשפעות כאלה. למעשה, אפשר לראות בתרבות טיפוס עקשני אל פסגה שבו נשען כל יוצר על כתפי הדורות שקדמו לו. משום מה, דווקא בספרות נוטים לבלבל בין העתקה וגניבה ובין רבדים של השפעה – אף-על-פי שכל

בדיקה תוכיח כי תנאי הכרחי לספר איכותי בן זמננו הוא שיהיו בו הדים ליצירות אחרות; התנאי האחר הוא כשרון, כמובן.

הבולטת בסופרות לילדים בעברית, נורית זרחי, אינה מסתירה את העובדה שרבות מיצירותיה מושפעות מקריאה בספרות העולם. בגן הבמבוליק, למשל, מורגשת השפעתם של טוֹכָה יַנסוֹן והמומינים שלה – בעיקר תורמים לכך ההומור והיחס החם בין בני המשפחה, אך גם הליברליות כלפי כללים הנחשבים לחוקי-יסוד בחברה האנושית; ביוני והסוס ניכרת ההשפעה של מיו מיו שלי (אסטרד לינדגרן), ושניהם הזויים וקסומים ומלאים בעצב סמוי. בשני אלה מטה זרחי את הסיפור למקום אחר, וסגנונה המקורי מפלס לו דרך מבעד להשפעה החזקה.

מעניין אף יותר לבחון את וולפינאה מומי בָלוֹם (1986), שנכתב בהשפעת רומן-במכתבים של בברלי קלירי, מר הַנְשׁוּ הַיֵּקֶר (1983) תורגם (1984); מעניין יותר, מפני שההשפעה הניבה ספר בעל איכויות ייחודיות, המשרטט תמונת-חיים שלמה, ובמובן זה הוא טוב מספרה המעולה של קלירי – הנוטה לקריקטורה. אפקט זה מושג דווקא בגלל האירוניה העצמית של קלירי: מר הנשו הוא סופר שונא ילדים הכותב לילדים. הדמויות של זרחי אנושיות כולן, מלאות בחולשות – אבל אין בהן שונאה מיזנטרופית.

חתולים רבים מציצים מבין דפי הספרים, לובשים צורה ופושטים צורה. בתנינה מציצה בצלחות של אחרים העניקה זרחי לחתול, קורקבן, תפקיד מרכזי למדי: הוא מתחצף ועושה מה שאפילו המכשפה תנינה חסרת המעצורים אינה מעזה לעשות. אבל תנינה היא המפרשת את מעשיו; כלומר, אין הוא גיבור עצמאי, בוודאי אינו אדם.

בספרו של לוי אלכסנדר, החתול שרצה להיות איש (1973), תורגם (2001), מבקש ליוֹנָל להיות אדם – וכדרכם של חתולים אוטם אוזניו משמוע כשהקוסם סְטֶפְנוֹס מזהיר אותו מפני רוע לבם ורוע מעלליהם של בני האדם. בדמותם האנושית של ליוֹנָל ומינוש משולבות נטיות חתוליות, ובעיקר השקפת עולם חתולית. ועם זאת משקף כל אחד מהם את אופיו של הסופר שברא אותו, כשם שקורקבן משקף את מחשבותיה הכמוסות של זרחי. כלומר, ליונל חצוף, מפוכח וחסר מעצורים; ואילו מינוש חששנית, זהירה וסולדת ממה שמגנים בני אדם רבים אצל החתול – קרי, ציד ציפורים והמתתן. מי שהזדעזע בפינוקיו כשהחתול לכד ציפור שהעזה להזהיר את ליצן-העץ מפני עצות רעות, בוודאי יזהה את ההתלבטות המוסרית של אנני שמידט. אצל אלכסנדר התלבטות כזאת אינה באה בחשבון.

ג'ני מסתיים בכך שהילד שב לדמותו; שמידט ואלכסנדר גורסים סוף שונה, וגם הפתרון לחידת הריאליה-פנטסיה שונה לחלוטין: אצל אלכסנדר הפתרון רומנטי, ואילו שמידט מעניקה לספרות הילדים דחיפה לעבר המדע הבדיוני. על כך ששמידט נועזת מגליקו ומאלכסנדר גם יחד תעיד גם העובדה כי לעומת הגישה הרומנטית של אלכסנדר (האהבה פורחת) והשמרנות הרבה של גליקו, במינוש יש קונטציות אירוטיות מובהקות, גם אם הן שומרות על גבול סביר והגיבורים כלל אינם מודעים להן.

התרגום של יעל בן-שלום ל"מינוש" מצוין, והאיורים בספר – תענוג צרוף. אפשר לקבל עוד?